

ДОСЛІДЖЕННЯ, ПОВІДОМЛЕННЯ

ОБОРОНА СЕВАСТОПОЛЯ ПІД ЧАС ТРЕТЬОГО ШТУРМУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ХІД ЛІТНЬО-ОСІННЬОЇ КАМПАНІЇ 1942 РОКУ

Олексій ЧІРІКАЛОВ,
слухач кафедри Військово-Морських Сил командно-штабного інституту Національного університету оборони України, капітан 3 рангу

Обороні Севастополя присвячена велика кількість робіт, публікацій і досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів. У той же час, в існуючій літературі недостатньо повно проведено оцінювання впливу безпосередньо оборони Севастополя під час третього штурму 11-ої німецької армії на весь хід літньо-осінньої кампанії 1942 року.

Важливість теми статті обумовлена тим, що досвід бойового застосування ВМФ СРСР у роки Великої Вітчизняної війни, зокрема, Чорноморського флоту, у сучасних умовах збройної боротьби на морі не втрачає своєї актуальності. Він дозволяє з достатньою визначеністю по-новому дати оцінку історичним подіям і з їх урахуванням виявити

можливі основні напрямки подальшого розвитку Військово-Морських Сил України та сприяти формуванню сучасних поглядів на форми і способи ведення воєнних дій на морі. Виходячи з цього, метою дослідження автор визначив проведення аналізу складу та стану протидіючих сторін під час третього штурму Севастополя, на підставі котрого він намагався оцінити вплив на хід оборони міста та, у подальшому, на весь хід літньо-осінньої кампанії 1942 року.

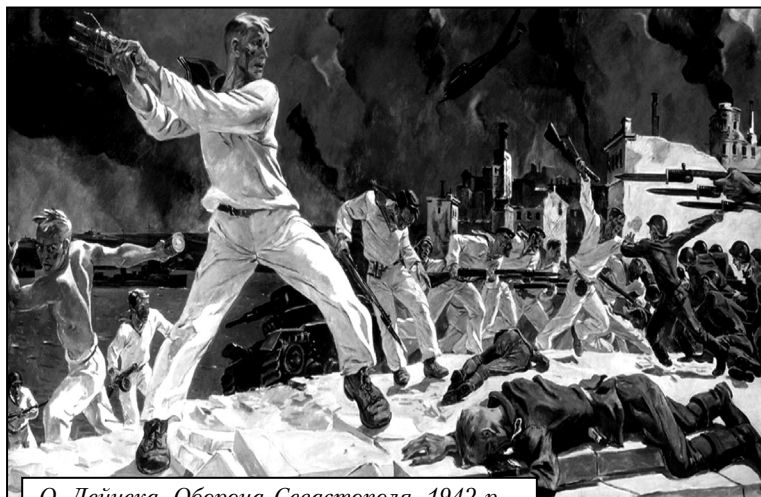
Тоді, як 11-а армія генерал-полковника Е. фон Манштейна вела бої з арміями Кримського фронту, сформованого в результаті успішних у цілому дій радянських військ на Керченському півострові у проведенні Керченсько-Феодосійської десантної операції наприкінці грудня 1941 – у січні 1942 рр., захисники Севастополя скористалися перепочинком для зміцнення своїх позицій. У січні-березні 1942 р. війська Севастопольського оборонного району (СОР) на окремих ділянках відкинули противника і знов зайняли пункти і рубежі, залишені у грудні 1941 року. Наприклад, на ділянці 4-го сектору радянські війська знову зайняли північні схили Мекензієвих гір і висувалися на рубіж Камишли – Бельбек – висота 79,4, покращивши тим самим свої позиції і позбавивши противника вигідних спостереж-

них пунктів на північно-східних підступах до Севастополя [1; 6; 13].

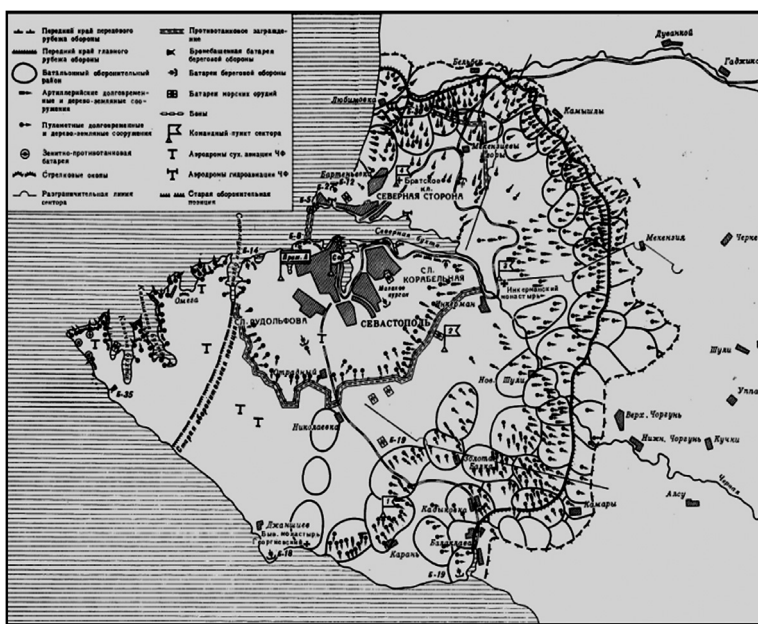
Перерва у бойових діях на підступах до міста дозволила накопичити сили. За період з 1 січня до 1 червня 1942 року бойові кораблі і транспортні судна перевезли 77,5 тис. т різних вантажів, в основному боеприпасів і продовольства. Зворотними рейсами кораблі і транспортні евакуювали поранених і населення Севастополя. Окрім цього, протягом зими і весни 1942 р. частини Севастопольського оборонного району отримали 34 маршові роти загальною чисельністю близько 12 тис. осіб. До Севастополя були перекинуті 9-а бригада морської піхоти, 386-та стрілецька дивізія. Із прибулого поповнення і окремих підрозділів колишнього Севастопольського гарнізону була сформована 109-та стрілецька дивізія [13].

Війська, що обороняли Севастополь, до кінця травня 1942 р. об'єдналися у Приморську армію (командуючий – генерал-майор І. Ю. Петров), до складу якої входили 7 стрілецьких дивізій, 4 стрілецькі бригади, 2 полки морської піхоти, 2 танкових батальйони (38 танків Т-26, а також 7 броневих автомобілів БА-20) та бронепоезд «Железняк». Окрім цього, у складі СОРу на початок червня були: 1 полк берегової оборони, 4 інженерних і 1 саперний полки, 3 роти вогне-

метників, 14 артилерійських полків, 10 окремих артилерійських дивізіонів, 4 окремі батареї, 3 роти зенітних кулеметів. Загальна чисельність СОРу складала 106 600 осіб. Тільки у червні до фортеці було доставлено понад 23,5 тис. осіб поповнення, до 15 тис. тонн вантажів, у тому числі 35 гармат, 3000 пістолетів-кулеметів ППД і 500 протитанкових рушниць; евакуйовано близько 25 тис. поранених і жителів міста [5; 11; 13].

О. Дейнека. Оборона Севастополя, 1942 р.

У резерві командувача Приморською армією генерал-майора І. Ю. Петрова перебували: 345-а стрілецька дивізія, 830-й будівельний батальйон, 191-й полк, 105-й саперний, 622-й саперний, 125-й і 82-й окремі танкові батальйони і бронепоезд «Железняков». Артилерійське угруповання складало: 7 полків дивізійної артилерії, 3 армійських артилерійських полків, 1 армійський мінометний дивізіон і 1 гвардійський мінометний, 4 окремих батареї, дивізіон реактивних установок (12 од. М-8). Всього налічувалося

Периметр оборони Севастополя був розбитий на чотири сектори. Розподіл сил СОРУ розподілялася наступним чином [1; 2; 6; 13]:

– 1-й сектор від Балаклави до річки Чорна (фронт – 7,5км) обороняли 388-а дивізія; полки: 773-й, 778-й, 782-й, 602-й, 456-й полк НКВС;

– 2-й сектор від річки Чорна до Мекензівих гір (фронт – 12км) утримували частини 386-ої стрілецької дивізії, 7-ої та 8-ої бригад морської піхоти; 386-а, 109-а дивізії; полки: 769-й, 772-й, 775-й; 670-й саперний батальйон;

– 3-й сектор від Мекензівих гір до річки Бельбек (фронт – 8,5км) обороняли 25-а, 345-а дивізії; 8-а і 79-а бригади морської піхоти; полки: 474, 2-й Перекопський полк морської піхоти, 287, 31, 54, 1163, 1165, 1167, 281, 82-й саперний, 3-й морської піхоти;

– оборона 4-го сектору (фронт – 6 км) вздовж річки Бельбек до її гирла – покладалися на 95-у, 172-у дивізії; полки: 90, 161, 241, 514.

606 гармат і 1061 міномет. Забезпеченість цих гармат і мінометів боеприпасами складала для різних калібрів від 2 до 7 боекомплектів. Виняток складали міни, яких було недостатньо [13; 22].

На флангах оборонного району розташовувалися найпотужніші у Севастополі берегові батареї: № 30 – у районі села Любимівка, на висоті поблизу гирла річки Бельбек; № 35 – в районі мису Херсонес, що отримали у німців назву «Максим Горький I» і «Максим Горький II» [4]. Кожна батарея мала по чотири 305-мм гармати, розміщених у 2-гарматних броньованих баштах (борти – 305 мм, дах – 203 мм). Гармати посилали 471-кілограмову дистанційну гранату на дальність 27 тис. м, а 314-кілограмовий фугасний снаряд – на 45.980 м. Скорострільність досягала 2 пострілів за хвилину. Панування над довколишньою місцевістю забезпечувало артилерійським системам круговий обстріл.

Дві баштові установки батареї були цілим підземним містечком, укритим товстим шаром бетону. Об'єм бетонних робіт тільки на одній батареї приблизно дорівнював

об'єму робіт при будівництві Дніпрогесу. Навколо кожної башти розташовувалися 2 снарядних і 2 зарядних льохи. У кожному зберігалось по 201 снаряду, у зарядному — 402 напівзаряди. У підбаштовому приміщенні була рейкова залізниця зі зручними вагонетками, в яких боеприпаси поступали до зарядника. Підйом боеприпасів, заряджання, наведення здійснювалося за допомогою електродвигунів. Розрахунок однієї башти нараховував 54 військовослужбовці. Баштові установки були обладнані приладами управління стрільбою, які отримували дані від далекомірної рубки, двома перископними прицілами. Батарея № 35 була введена в дію у 1928 році, батарея № 30 — чотири роки опісля [13,22].

Вартий уваги наступний факт. Наприкінці війни до рук радянського командування потрапили секретні архіви «третього рейху». Серед цих документів були виявлені описи і креслення 30-ї батареї, зроблені німецькими інженерами. Це було справжнє дослідження, що включало розрахунки на міцність артсистеми, зносу стволів, аналіз пороху і низку інших питань. Наприкінці був викладений висновок про те, що «...форт росіян був справжнім шедевром інженерного мистецтва...» і що саме він «...в силу своїх виняткових якостей зміг відстрочити падіння Севастополя більш ніж на півроку...». На одній з трофейних фотографій на руїнах батареї фарбою було написано: «...це була найсильніша фортеця світу» [4; 13].

Німецькі солдати оглядають одну з башт 35-ої берегової батареї СОРу. Липень 1942 року

Згідно з джерелами [17; 18], на аеродромах СОРу станом на 7 червня 1942 р. базувалися 98 літаків, з них: 41 винищувач, 43 бомбардувальник, 13 штурмовиків, а також літак зв'язку. 20 травня 1942 р. винищувальну авіацію СОРу переформували в 3-ю особливу авіаційну групу ВПС під командуванням полковника Г. Г. Дзюби. Від Чорноморського флоту до її складу входили бомбардувальні групи 5-го гвардійського та 40-го авіапунктів, ескадрилья 116-го розвідувального авіапункту, а також 6-й гвардійський винищувальний, 18-й і 23-й штурмові авіапункти. Крім того, 28 травня в оперативне підпорядкування командира 3-ої особливої авіагрупи прибула ескадрилья 247-го винищувального пункту (12 літаків Як-1) 5-ої повітряної армії. Кількість літаків СОРу постійно змінювалася, на заміну втраченим з Кавказу періодично поступали нові. Наприклад, 8 червня до Севастополя перелетіли десять Як-1, шість І-16 і один Іл-2. Проте, до 25.06.42 р. авіація, що базувалася на аеродромах у районі Севастополя, мала лише 25 справних літаків [13; 17; 18; 20]. Підтримка техніки у робочому стані в умовах СОРу багато в чому залежала від зв'язку з Великою землею.

Що стосується загального співвідношення сил на морському театрі, то очевидною була явна перевага Чорноморського флоту (командувач — адмірал Ф. С. Октябрьський). Всього, згідно даним декількох авторів [17; 20; 21], навіть 4 липня 1942 р. (після падіння Севастополя) у складі Чорноморського флоту знаходилися: 1 лінкор, 4 крейсери, 1 допоміжний крейсер, 1 лідер, 7 міноносців, 2 СКР (малих міноносці), 10 базових тральщиків, 65 торпедних катерів, 42 підводних човни, 1 річковий монітор, 10 канонерських човнів, 7 бронекатерів [11; 13; 20].

Кораблі, що знаходилися у строю, за технічним станом своїх корпусів і механізмів, а також за рівнем спеціальної підготовки особового складу були спроможні вирішувати більшість властивих їм завдань. Слід

нагадати, що серед флотів, за підсумками 1940 навчального року, Чорноморський флот посів перше місце з артилерійської підготовки. У багатьох підводних човнів були прострочені міжремонтні терміни, проте вони знаходилися у відносно хорошому технічному стані. Всі ці чинники знайшли безпосереднє підтвердження під час бойових дій.

Незважаючи на катастрофічні для країни наслідки першого півріччя війни, конкретно до Чорноморського флоту особливих претензій не було. Найбільш значущими подіями цього періоду стали оборона Одеси і зразкова евакуація військ Приморської армії, безперервна оборона Севастополя, а також Керченсько-Феодосійська морська десантна операція. У всіх цих випадках флот поставлене завдання виконав. Аналізуючи дії кораблів Чорноморського флоту, низка дослідників вважає, що він не зміг скористатися своєю перевагою, а супротивник і не намагався оспорювати панування радянського флоту – Чорноморському флоту ніде було його застосувати, якщо не враховувати допомогу військам Червоної Армії [11; 17]. Справа в тому, що значний бойовий потенціал Чорноморського флоту повністю нівелювався силами Люфтваффе, яким до другої половини червня 1942 р. вдалося досягнути практично абсолютної блокади дій флоту. Ще одна операція із захоплення острова Крит 1941 року показала, що відмінно підготовлені екіпажі німецьких пікірувальників Ju-87 і Ju-88 можуть успішно завдати поразки одному з найсильніших флотів у світі – британському. Таким чином, командування Чорноморським флотом змушене було де-факто визнати 8-й авіаційний корпус фон Ріхтгофена абсолютним козирем противника.

До моменту початку третього штурму одним основних завдань кораблів Чорноморського флоту стало постачання захисникам міста всього необхідного для продовження оборони. З 20.06.42 р. все навантаження з постачання СОРУ лягло безпосередньо на бойові кораблі і транспортну

Радянські морські піхотинці у бою під Севастополем. Липень 1942 року

авіацію [1; 3; 7]. У період третього штурму Севастополя в перевезеннях брали участь 3 крейсери, 1 лідер, 12 есмінців, 12 базових тральщиків і 67 сторожових катерів. Надаючи підтримку військам Приморської армії, чорноморці у червні дотранспортували у місто з узбережжя Кавказу 23,5 тис. чоловік. Транспортна авіація з 21 червня до 1 липня перекинула до Севастополя близько 220 тонн боєприпасів і продовольства. Зворотними рейсами вона вивезла 2162 людини, у тому числі 1542 поранених, а також 11,7 тонни вантажів державного значення. 22–26 червня на бойових кораблях прибуло останнє поповнення – 142-а стрілецька бригада. У подальшому боєприпаси і продовольство поставлялися до Севастополя на підводних човнах в обмеженій кількості [12; 13; 15]. СОРУ для успішного продовження бойових дій було необхідно отримувати в середньому 300 тонн боєприпасів і 125 тонн продовольства, у тому числі 25 тонн для населення, а також 90 тонн бензину і 1000 бійців маршового поповнення на добу. При цьому, у запиті практично не враховувалися потреби ремонту і підтримки у справному стані зброї і технічних засобів.

Необхідно акцентувати увагу на тому, що одним із вирішальних чинників падіння Севастополя став «снарядний голод». Більшість морських і армійських гармат Севастополя припинили стрільбу не через дії супротивника, а через відсутність боєприпасів. Головна причина – нестача необхідного запасу снарядів для польової та зенітної

артилерії. Накопичений же запас снарядів був витрачений у перших 10–12 днів німецького штурму для створення нездоланного вогневого валу [13; 20–22]. У наступні дні інтенсивність вогню артилерії залежала від підвезення снарядів морем, але забезпечити безперервні перевезення вже було неможливо, оскільки з кінця травня різко посилилася блокада морських комунікацій з постачання Севастополя з портів Кавказу в результаті захоплення ворогом всього Керченського півострова, поблизу якого раніше прямували радянські транспорти [5; 9; 13; 17].

Наприклад, «зенітна артилерія, що прикриває фронт і місто, за винятком аеродрому Херсонського, стояла без снарядів. Німецькі льотчики знали про це і безкарно літали на низьких висотах і бриючим польотом, проводячи прицільне бомбометання, вогонь з гармат і кулеметів по наших бойових порядках і тилах, наносячи важкі втрати. Вдень пересуватися навіть поодиноким людям стало практично неможливо, оскільки ворожі літаки з раннього ранку і до вечора безперервно літали над всією територією СОРу, знищуючи все рухоме, проводячи до 600 і більше вильотів, скидаючи при цьому від 2500 до 3500 бомб на добу» [15].

Реальна обстановка з боєприпасами у СОРі складалася наступним чином. Артилерія Приморської армії перед третім штурмом мала за пострілами у боєкомплектах: калібру 122–155 мм – 2–2,5; калібру 75–85 мм – 2,5–3; калібру 37–45 мм – до 6; для мінометів калібру 107–120 мм – 0,9; для мінометів калібру 82 мм – трохи більше 1 боєкомплекту; для мінометів калібру 50 мм – 2 [13]. Берегова артилерія була забезпечена краще: на початок штурму 305-мм гармати мали у середньому по 1,35 боєкомплекту (270 пострілів на гармату, що за армійськими нормами складало 8–9 боєкомплектів). Для снарядів 30-ої і 35-ої батареї ця кількість була граничною (тобто, після витрачення вказаного числа снарядів дула гармат повністю зношувалися). Гармати

калібру 180 мм також мали запас, достатній для досягнення повного зносу, 152 мм – 1,84 боєкомплекту (370 пострілів, за армійською нормою – 7–8 боєкомплектів); 130 мм – 1,7 боєкомплекту (340 пострілів, за армійською нормою – 6–7 боєкомплектів); 100–102 мм – 3,6 боєкомплекту (1000 пострілів, за армійською нормою – більше 10 боєкомплектів); гармати 45 мм – 1,5–2 боєкомплекту (1000 пострілів, за армійською нормою – близько 6 боєкомплектів) [17; 20; 22].

Слід враховувати таку обставину: саме польова артилерія через свою кількість і специфіку бойових дій складала основу вогневої потужності оборони міста. Артилерія берегової оборони через свої тактико-технічні характеристики не могла замінити польову артилерію.

Що стосується продовольчого забезпечення, то на початок третього штурму СОР мав у своєму розпорядженні наступні запаси продовольства у добо-харчах (у кг): борошно для хліба – 5,6; сухарі – 3,8; крупа і макарони – 29,2; м'ясо – 3,3; риба – 7,7; консерви м'ясні – 4,5; жири – 7,8; цукор – 17,6. Відтак, гарнізон без зовнішнього підвезення продовольства міг спокійно протриматися тиждень [17].

Боротьбу за Севастополь можна було би продовжувати, поки не припиниться підвезення постачання і поповнення, а також при необхідному запасі снарядів для ведення тривалої – понад місяць – оборони.

У цей період німецько-італійські війська нарощували свої ударні сили на морі, особливо авіацію, яка мала абсолютне панування на шляхах проходження радянського транспорту і бойових кораблів. Для протидії ворожій авіації на той час у флоту не було необхідних сил і засобів [1; 2; 9; 10; 16]. Через великі втрати транспортних суден, підвезення боєприпасів, озброєння, продовольства, інших матеріальних ресурсів і маршового поповнення, з 20 червня 1942 р. радянське командування змушене було здійснювати постачання тільки на бойових кораблях і підводних човнах, не пристосованих до

масових військових перевезень, а з 22 червня – і літаками транспортної авіації у нічний час. З 27 червня постачання здійснювалося тільки підводними човнами, транспортними літаками і малими надводними кораблями – швидкохідними (базовими) тральщиками, оскільки супротивник ще більше посилив морську блокаду Севастополя за рахунок додаткового залучення ударних сил своєї авіації. У результаті, катастрофічно знизилася подача боєприпасів фронту і, насамперед, снарядів [11; 15; 17; 20].

У той же час, ворог підсилював свою вогневу потужність по Севастополю, у тому числі і за рахунок максимального використання захопленої бойової техніки і важкого озброєння, боєприпасів для артилерії та авіації 44-ої, 47-ої і 51-ої армій Кримського фронту. Незважаючи на ці складні умови, Севастополь продовжував нерівну героїчну боротьбу.

Чим пояснюється настільки малий накопичений запас снарядів у СОРі до початку третього ворожого штурму, не говорячи вже про гостру недостачу людських ресурсів, озброєння й інших матеріальних засобів? Численні донесення командування СОР командуванню Кримського фронту за період з січня до травня 1942 р., якому СОР підпорядковувався з моменту його утворення у січні 1942 р. після визволення радянськими військами Керченського півострова, свідчать, що у Севастополі почалися проблеми з постачанням боєприпасів для артилерії, і до квітня 1942 року доставка скоротилася у 4 рази [15,20].

У той же час, основний потік всіх видів ресурсів був спрямований арміям Кримського фронту, на який робилася основна ставка у планах щодо визволення Криму та деблокаді Севастополя. Севастополю ж відводилася другорядна роль у цих планах. Таким чином, недалекоглядність командування Кримського фронту, при передорученні згори, поряд з об'єктивними причинами, відіграла основну роль у трагедії Севастополя [5; 11; 20].

Ці суворі висновки підтверджуються словами із матеріалів звіту Командувача Північно-Кавказьким фронтом С. Будьонного Начальнику Генерального штабу Червоної армії генерал-полковнику А. Василевському і наркомові Військово-Морського флоту адміралу М. Г. Кузнецову від 12 липня 1942 р., у якому він, «віддаючи належне організації і керівництву обороною СОР з боку командування СОРу», відзначає; «...причиною передчасного падіння Севастополя стала відсутність значних запасів бойового постачання, і зокрема, боєприпасів, що було однією з основних помилок командування Кримського фронту. Не чисельне співвідношення сил вирішило боротьбу врешті-решт до 3.07.42 р., а ослаблення потужності вогню захисників. За наявності боєзапасу оборона СОР могла протриматися значно довше...». У доповіді також наголошується, що «...на початок 3-го штурму Севастополя СОР мав менше 2,5 боєкомплекту снарядів крупного калібру, менше 3-х боєкомплектів снарядів середнього калібру, менше 6 боєкомплектів снарядів дрібного калібру і близько 1 боєкомплекту мін, що цілком недостатньо...» [13].

Трагічні події на Керченському півострові також суттєво погіршили становище захисників Севастополя у червні-липні 1942 р. Значна частина сил Кримського фронту була оточена і здалася в полон. Залишки сил загинули при переправі на підручних засобах через Керченську протоку на Таманський півострів. Близько 13–15 тисяч червоноармійців сховалися в Аджимушкайських каменоломнях, де були заблоковані і загинули. За німецькими даними, власні втрати становили приблизно 8 тис. осіб, у полон потрапило майже 150 тисяч чоловік. Це підтверджується і радянськими офіційними даними – Кримський фронт, утворений наприкінці січня 1942 р., до 19 травня того ж року втратив такими, що потрапили у полон, майже 162 тис. чоловік, що склало 58% усіх його втрат. Було також втрачено 3400 гармат, 350 танків і 400 літаків [5; 8;

11; 13; 20]. При цьому, значна частина техніки дісталася німцям непошкодженою і з величезною кількістю боєприпасів. Захоплені 152-мм гаубиці-гармати і 203-мм гаубиці Манштейн перекинув під Севастополь і використовував при його штурмі у червні 1942 р. [5; 8; 13].

Що ж до дій і складу сил супротивника, то відразу ж після боїв за Керч командувач 11-ою армією генерал-полковник Е. фон Манштейн приступив до перегруповування сил для наступу на Севастополь. На 42-й армійський корпус було покладено завдання охорони Керченського півострова і південного берега. Для виконання цього завдання у його розпорядження залишалися з німецьких військ тільки 46-а піхотна дивізія, а також 7-й румунський армійський корпус у складі 10-ої і 19-ої піхотних дивізій, 4-ої гірської дивізії і 8-ої кавалерійської бригади. Решту сил негайно було направлено до Севастополя [8; 13].

Німецька 11-а армія складалася з трьох армійських і VIII-го повітряного корпусу. До складу 54-го корпусу входило п'ять дивізій (22-а, 24-а, 46-а, 50-а і 132-а), до складу 30-го – три (72-а, 170-а і 28-а). Румунський корпус включав дві дивізії (18-у і 1-у гірську) [4; 5; 14; 19].

До цього треба додати війська підтримки, а саме: допоміжну і корпусну артилерію, 15 батарей важких мортир, 6 батарей мортир калібру 210 мм, 10 батарей важких гаубиць, 16 батарей важких польових гаубиць, 12 батарей важких гармат, 6 батарей важких гармат калібру 100 мм, 9 моторизованих батарей, 20 батарей реактивних мінометів, 3 підрозділи штурмової артилерії, 4 резервних саперних батальйони, 2 саперних батальйони, 1 танковий батальйон, 1 полк зв'язку з 10 рот, 1 рота бездротового зв'язку, 1 рота для бездротового зв'язку артилерії на далеких відстанях, 1 рота інформаційної служби і ближньої розвідки, 1 будівельний штаб з 7 будівельними батальйонами [5; 6; 21].

Таким чином, командувач 11-ою армією генерал-полковник Е. фон Манштейн зібрав

під Севастополем 7 німецьких і 2 румунські піхотні дивізії, які нараховували із засобами посилення 167 тис. солдатів і офіцерів, 2045 гармат і мінометів, близько 600 літаків (у тому числі небойових). Радянські джерела [1; 3; 6; 7] вказують також на наявність у цьому районі 450 німецьких танків – штат трьох танкових дивізій (при цьому повідомляється, що тільки у складі 54-го армійського корпусу діяло понад 100 танків, «переважно важких»). Як показали подальші дослідження [2; 5; 13; 21], ця інформація не відповідає дійсності. Після завершення операції «Половання на Дрохв», основні сили 22-ої німецької танкової дивізії були перекинуті на Донбас у розпорядження групи армій «Південь», а у Манштейна залишилося всього три дивізіони (190, 197 і 249-й) 75-мм самохідних установок «артштурм» (близько 50 машин) і 300-й окремий танковий батальйон під командуванням капітана Вайке, що мав на озброєнні трохи більше 30 танків-операторів Pz.Kpfw. III і керовані за допомогою радіозв'язку вибухаючі танкетки Sd.Kfz.301 і Ausf A.Sd.Kfs.302 «Goliath». III батальйон 204-го танкового полку дивізії залишився у підпорядкуванні 11-ї армії і використовувався як засіб безпосередньої підтримки піхоти. Організаційно призначені для штурму з'єднання армії Манштейна об'єдналися у два армійські корпуси 54-й (22, 24, 50 і 132-а піхотні дивізії) генерала кавалерії Хансена і 30-й (28-а егерська, 72-а і 170-а піхотні дивізії) генерал-лейтенанта Фреттер-Піко. На стику німецьких корпусів у штурмі Севастополя брав участь румунський гірський корпус у складі двох дивізій [13; 19; 20].

Також, у період третього штурму Севастополя німці використовували і трофейні важкі танки. Не менше 8 танків KV-1, захоплених у справному стані на Керченському півострові, були відправлені під Севастополь. Туди ж із Франції був доставлений 224-й окремий танковий батальйон, оснащений важкими французькими танками В-2

(всього 17 танків, з них 12 – у вогнеметному варіанті) [20; 21]. Броню танків В-2 і КВ (лоб і башта 75 мм) не брали радянські 45-мм протитанкові гармати і 76-мм польові гармати, а 76-мм дивізійні гармати (Ф-22 і УСВ) могли уразити їх лише при прямому влучанні. Цікаво, що німці, за успішні дії під Севастополем, охрестили КВ-1 «севастопольським танком» [13; 20].

За станом на 01.07.42 р., ударний 8-й авіаційний корпус фон Ріхтгофена мав у своєму складі 5 бомбардувальних авіагруп на Ju-88, а також групу I/KG 100 на He-111 і ескадру STG 77 на Ju-87. Також були 3 групи винищувачів II, III/JG77, III/JG3 і 2 розвідувальних ескадрильї: 3(H)/11, 3(H)/13 [13; 18]. Спеціально для дій на морському напрямі призначалося авіакомандування «Південь» у складі 2-х груп: II/RG26 (торпедоносна) і I/JG77 (винищувальна), а також дальня розвідувальна ескадрилья 4(F)/122 на Ju-88. Для удару по морських цілях за необхідності могли залучатися літаки 8-го ударного авіаційного корпусу. Всього угруповання німецької авіації у Криму налічувало близько 600 літаків, серед них – 150 пікіруючих бомбардувальників. Згідно з джерелами [15], на початок третього штурму німці зосередили у Криму до 1060 літаків, з них – до 700 бомбардувальників, до 200 винищувачів і до 170 літаків допоміжної авіації, що забезпечило їм абсолютне панування в повітрі. 8-й авіакорпус фон Ріхтгофена забезпечував панування у повітрі і блокував постачання оборонців Севастополя кораблями Чорноморського флоту. У поєднанні з

Німецький план третього штурму Севастополя

тактикою штурмових груп все це означало повільний, але остаточний злам оборони міста.

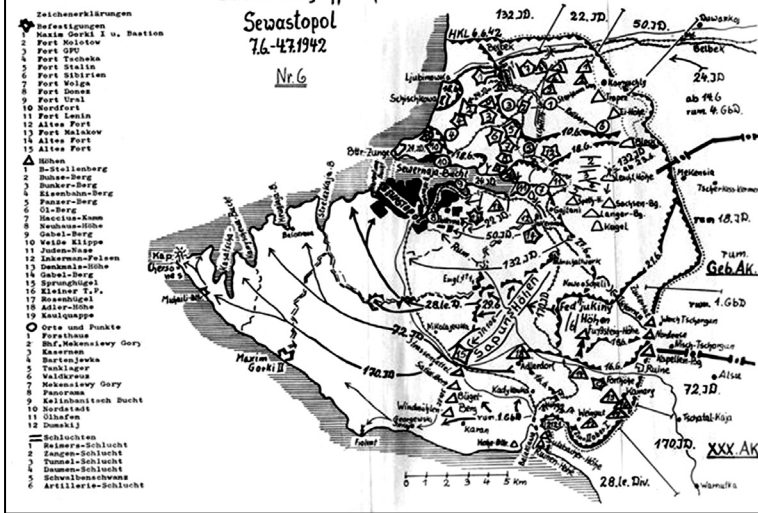
Згідно з джерелами [13; 18], усього під час попередньої авіаційної підготовки штурму (у період з 28 травня до 6 червня 1942 р.) і підтримки з повітря наступу 11-ої армії (у період з 7 до 30 червня 1942 р.) німецька авіація здійснила 23751 літако-вильотів і скинула 20528 т авіабомб (125 тисяч авіабомб різного калібру), збила 52 радянських літаки в повітрі і 18 знищила на землі, потопила 3 есмінці, 1 підводний човен, 1 тральщик, 4 сторожових катери, близько 20 малотоннажних суден, 3 транспорти (10420 т) [13; 22].

Уже після війни французький військовий історик генерал Шасен писав, що німецька авіація протягом 25 днів скинула на Севастополь таку кількість важких бомб, яку англійський королівський повітряний флот скинув з початку війни на Німеччину. Оскільки у ті роки об'єкти на території Німеччини бомбили лише англійці (американці приєдналися пізніше), то виходило, що на Севастополь за час оборони було скинуто стільки ж бомб, скільки і на всю Німеччину з початку війни до липня 1942 р., тобто майже за три роки.

Зweiter Angriff auf

Sewastopol
7.6-4.7.1942

Nr. 6

До 20 червня німецька бомбардувальна авіація повністю витратила під Севастополем всі запаси авіабомб, що були на складах групи армії «Південь» на кінець травня 1942 року, і штурм внаслідок цього повинен був неминуче захлинутися, якби не 6000 т авіабомб, захоплених під Керчу на складах Кримського фронту після його розгрому.

Унаслідок цього, загальний німецький наступ на півдні, що розпочався 28 червня 1942 р., протягом місяця проходив при мінімальній підтримці бомбардувальної авіації Люфтваффе аж до першої декади серпня. До 10 липня 1942 року німецьким військам залишалося подолати близько 200 км до Сталінграда; місто опинилося у межах досяжності всіх типів німецьких бомбардувальників, проте аж до 23 серпня Люфтваффе не мало спроможності проводити масовані бомбардування саме внаслідок недостатньої для виконання цього завдання кількості авіабомб. Тільки до середини серпня 1942 року промисловості з виробництва боеприпасів Німеччини вдалося подолати кризу на Східному фронті, що виникла внаслідок їх колосальних витрат під Севастополем.

Якщо в операції з розгрому Кримського фронту найвагомим аргументом генерал-полковника Е. фон Манштейна була 22-

танкова дивізія, то в штаб-мі Севастополя ним стала важка артилерія. До міста були підтягнуті надважкі гармати: 420-мм «Гамма», 615-мм артсистеми «Одін» і «Тог», і 800-мм гармата «Доба».

Всього 60-сантиметровими мортирами «Одін» і «Тог» було випущено по Севастополю 172 важких бетонобійних і 25 легких бетонобійних снарядів. Через великі розміри та малу швидкість цих снарядів (220 м/с), захисники міста добре бачили їх у польоті і спочатку вважали за важкі реактивні міни. Але незабаром розібралися і доповіли у Москву, що місто обстрілюється 600-мм снарядами. З Москви відповіли, що таких снарядів у німців немає і бути не може, і звинуватили у панікерстві. Лише фрагменти снарядів, доставлені до Москви літаком, переконали тилових скептиків [22].

«Доба» стріляла 7,1-тонними бетонобійними і 4,8-тонними фугасними снарядами. Максимальна дальність стрільби фугасним снарядом складала 48 км. Бетонобійний снаряд пробивав броню завтовшки до 1 м, бетон — до 8 м, твердий ґрунт — до 32 м. Безпосереднє обслуговування гармати здійснював спеціально сформований у 1942 р. 672-й важкий артдивізіон «Е» загальною чисельністю близько 350 чол. під командуванням полковника Р. Бома, до складу якого входили ще декілька підрозділів, у тому числі штабна і вогнева батареї. До дивізіону було відряджено 20 інженерів фірми Круппа. Обчислювальні групи у складі батареї проводили всі необхідні розрахунки для стрільби, а взвод артилерійських спостерігачів використовував поряд із традиційними засобами інфрачервону (!) техніку. Бойову діяльність гармати забез-

печувало понад 4000 чол. З 5 до 17 червня 1942 р. гармата зробила 48 пострілів по семи цілях [22].

Серед гарматних батарей артилерії великої потужності були системи калібру до 194 мм, а також дивізіон 210-мм мортир, два дивізіони 240-мм важких гаубиць, чотири батареї гаубиць калібру 280-мм, 815-й і 641-й дивізіони 305-мм мортир (до складу останнього входила також батарея з двох мортир М1 калібру 356-мм), 624-й дивізіон (у кожній з трьох його батарей було по дві 305-мм мортири Mrs (t) і три 210-мм Moerzer 18), батарея 420-мм гаубиць, батарея 420-мм мортир «Gamma» (вага установки – 140 т, вага снаряда – 1020 кг; дальність стрільби – 14 200 м; скорострільність – 1 постріл за 8 хвилин) і батарея 280-мм залізничних артилерійських установок [22].

Повний склад артилерійського угруповання був наступним: при 54-му армійському корпусі – 49 важкий моторизований артполк (1 батарея 147-го артилерійського дивізіону (105-мм гармати), три батареї 148-го артилерійського дивізіону (105-мм гармати), 502-а окрема артилерійська батарея (280-мм гаубиці), 741-а, 742-а, 743-а, 744-а окрема артилерійська батарея (280-мм гаубиці)), 781-й важкий залізничний артилерійський полк (459-а окрема артилерійська батарея (420-мм гаубиця «Gamma»), 672-й артилерійський залізничний дивізіон (800-мм гармата «Doga»), 688-а артилерійська залізнична батарея (280-мм гармата «Врпо»)), 787-й артилерійський полк (1 батарея румунських 210-мм гаубиць, 2 батареї 54-го важкого артилерійського дивізіону (150-мм гаубиці і 105-мм гармати), 1 батарея 77-го важкого артилерійського дивізіону (150-мм гаубиці), 3 батареї 111-го важкого артилерійського дивізіону (150-мм гаубиці), 1 батарея 2-го важкого артилерійського полку (210-мм гаубиці), 458-а окрема важка артилерійська батарея (420-мм гаубиці), 624-й важкий артилерійський дивізіон (305-мм гаубиці), 641-й важкий артилерійський дивізіон (305-мм і 355-мм гаубиці), 737-й

Ведення вогню по Севастополю з німецької важкої 210-мм гармати Moerzer-18

важкий артилерійський дивізіон (150-мм гаубиці), 767-й важкий артилерійський дивізіон (150-мм гармати), 2 батареї 814-го важкого артилерійського дивізіону (240-мм гаубиці), 2 батарея 818-го важкого артилерійського дивізіону (105-мм гармати), 815-й важкий артилерійський дивізіон (305-мм гаубиці), 833-й дивізіон важких самохідних гармат (600-мм мортири «Карл»), 857-й важкий артилерійський дивізіон (210-мм гаубиці), 917-а окрема батарея самохідних гармат (194-мм гаубиці)), 1-а ракетна бригада (реактивні міномети) і 1-й ракетний полк (пускові установки 280/320-мм), 1 батарея 1-го полку реактивних мінометів (150-мм), 1 батарея 54-го дивізіону реактивних мінометів (150-мм), 4-а окрема мінометний дивізіон (105-мм міномети); при 30-му армійському корпусі: 2 батареї 2-го румунського важкого артилерійського полку (210-мм гаубиці і 150-мм гармати), 154-й важкий артилерійський дивізіон (150-мм гаубиці), 1 батарея 624-го важкого артилерійського дивізіону (305-мм гаубиці), 2 батареї 767-го важкого артилерійського дивізіону

(150-мм гармати), 1 батарея 818-го важкого артилерійського дивізіону (105-мм гармати), 1 батарея 601-го артилерійського дивізіону «Люфтваффе». Всього в розпорядженні 54-го і 30-го корпусів було 80 важких і надважких батарей, 60 легких і 24 батареї реактивних мінометів. Останні об'єднувалися у 1-й важкий полк реактивних мінометів (21 батарея з 576 пусковими установками калібру 280–320 мм), 70-й полк і 1-й і 4-й дивізіони реактивних пускових установок, 2 дивізіони самохідних артилерійських установок STUG III. Румунський гірський корпус мав 12 важких і 22 легкі батареї [13; 14; 16; 17; 19; 20; 22].

Не заперечуючи високих бойових якостей німецької піхоти, слід зазначити, що лише методичний артилерійський вогонь міг гарантувати німцям успішний прорив оборонних споруд «фортеці Севастополь», тобто саме важка артилерія, сконцентрована у Криму до червня 1942 року, була, поряд із бомбардувальною авіацією «Люфтваффе», найбільш важливим додатком при проведенні операції зі взяття міста.

Слід звернути увагу на бойові можливості реактивних систем 1-го важкого і 70-го полку реактивних мінометів. На озброєнні 70-го мінометного полку були шестиствольні установки 15-см Nr.W.4i. Полк мав трьохдивізійний склад, у кожному дивізіоні – по 3 батареї, у кожній батареї – по 6 пускових установок. Таким чином, полк одночасно міг випустити 324 38-кг уламково-фугасні міни.

1-й важкий мінометний полк був оснащений пусковими установками рамкового типу, які стріляли 28-см фугасними снарядами вагою 82 кг і 32-см, запалювальними снарядами вагою 127 кг. При влученні 28-см фугасного снаряда у кам'яний будинок, той повністю руйнувався. При стрільбі 32-см міною по лугах із сухою травою, лісу тощо, одиничне влучення викликало горіння на площі до 200 кв. м зполум'ям до 2–3 м висотою, прямі влучення мін валили 30–40-см дерева і могли їх підпалити. Для одночас-

ного підпалу майдану в 1 га було необхідне влучення 50 мін. При поодинокому влученні 32-см запальної міни у будинок, вона пробивала стіну і дах дому і запалювала домашнє начиння або інші займісті матеріали (сіно, дошки, дрова тощо). Палаюча нафта (50 л) розбризкувалася фронтом на 20–25 м, у глибину на 10–15 м і у висоту на 2–3 м, впливала на психіку, обпалювала незахищені частки тіла і запалювала одяг з тканини палаючими краплинами нафти [13].

Окрім важких гармат навісного вогню, широко використовувалися зенітні гармати, перш за все, 88-мм калібру. Для підтримки наступу 54 корпусу була створена пересувна бойова група зенітної артилерії майора Міттлера у складі дванадцяти 88-мм зеніток, дев'яти 37-мм і тридцяти 20-мм зенітних автоматів, які брали участь в артилерійській підготовці атаки, а потім вели вогонь по дзотах, дотах і позиціях радянської артилерії. Показовий факт: на дюжину 88-мм зеніток бойовою групою зенітної артилерії у ході червневої битви за Севастополь було витрачено 18 тис. гранат з дистанційною трубкою, 27 тис. з ударним детонатором і 3500 бронебійних снарядів. Для порівняння: 20-мм снарядів із зенітних автоматів тією ж групою було витрачено 21500 штук [13; 22].

Необхідно вказати і на таку обставину: мортири і гаубиці німців були уміло заховані в улоговинах і ярах, відтак потужні берегові артилерійські системи, здатні влучити у будь-яку ціль на морі на відстані до 30 км і більше, не могли уразити мортири на дистанції 5–6 км.

Генерал-полковник Е. фон Манштейн пізніше відзначав у своїх мемуарах: «В цілому в Другій світовій війні німці ніколи не досягали такого масованого вживання артилерії, як в наступі на Севастополь». Щільність застосування німцями артилерії під Севастополем склала в середньому 36 гармат і мінометів на кілометр фронту, а на напрямках головних ударів – від 74 до 110 стволів. У цілому, під час третього штурму Севастополя у період з 2 червня до 5 липня

1942 року німецька артилерія вивестила по позиціях радянських військ і по місту 1 млн. 360 тис. снарядів і мін калібром 75-мм і більше [13; 20; 22]. При обліку кількості снарядів протитанкової артилерії (німецьких і трофейних), зенітних автоматів, а також мінометів (німецьких і румунських), спільна кількість витрачених артбоеприпасів наблизиться до 2 млн. одиниць (близько 40% артбоезапасу групи армій «Південь»). Про потужність артилерійського вогню й інтенсивність підготовки красномовно свідчать декілька фактів: тільки 600-мм «Odin» і «Тог» випустили 7 червня 54 снаряди; всього на позиціях 172-ої стрілецької дивізії і 79-ї морської стрілецької бригади цього дня розірвалося близько 14,5 тис. снарядів; 22-й артилерійський полк 22-ої піхотної дивізії 29 червня випустив свій стотисячний снаряд за час штурму. У результаті артилерійського вогню такої інтенсивності на кожен гарматний ствол німецьких військ під Севастополем припадало по 1000 пострілів; це призвело до того, що на момент узяття Севастополя 2200 стволів німецької артилерії повністю вийшли з ладу і були відправлені на металобрухт наприкінці штурму. Також, через повний розстріл стволів була втрачена вся надважка артилерія, що знаходилася під Севастополем (80% загальної чисельності) і витрачено 90% запасів снарядів до неї, накопичених за період з 1935 до 1942 року. Останні 10% снарядів для надважкої артилерії було використано німецькими військами під Ленінградом, і промисловість Німеччини до кінця війни не змогла відновити виробництво снарядів калібру 240-мм і більше у необхідній для ведення бойових дій кількості; надважкі артсистеми (близько 100 стволів), що залишилися під Ленінградом, у період з жовтня 1942 до січня 1944 року робили по місту окремі постріли, поки не були захоплені військами Ленінградського фронту під час січневого наступу 1944 р. [5; 13; 22].

Німецьке командування усвідомлювало: доки існує інтенсивний вантажопотік між

портами Кавказу і Севастополем, доки флот доставляє у місто підкріплення і боеприпаси, всі зусилля 11-ї армії і двох румунських корпусів не дозволять захопити місто. Тому командувач 11-ю німецькою армією генерал-полковник Е. фон Манштейн також вирішив повністю перервати морські перевезення між кавказькими портами і Севастополем, і після того, як захисники витратять боеприпаси й інші види матеріального забезпечення, почати штурм. З цієї причини ще з березня 1942 р. над Чорним морем різко активізувала свої дії німецька авіація. Перед нею стояло завдання: перервати морські комунікації між Кримом і материком.

З цією ж метою, ще в перші місяці 1942 року на Чорноморський театр були відправлені німецькі підводні човни і торпедні катери. Різними шляхами доставлялися самохідні десантні пороми типу «Zibel», швидкохідні десантні баржі типу MFP і схожі засоби. Проте німецькі субмарини на театр заїзнилися, і в блокаді Севастополя взяти участь не змогли. Торпедні катери типу S-26 – встигли, але в обмеженій кількості. Для блокади з моря противник зосередив 6 «шнелльботів» 1-ї флотилії корветен-капітана Хейнца Бірнбахера і 5 італійських MTSM під командою капітана 1-го рангу Мілібеллі з 101-ї флотилії (включала 6 надмалих підводних човнів типа СВ, 10 торпедних катерів типа MAS-550, 5 вибухаючих катерів MTM і 5 малих торпедних катерів MTSM). 6 італійських міні-підводних човнів знаходилися в Ялті і Євпаторії, з них у морській блокаді Севастополя брало участь 2–3 і їх дії були доволі пасивні. Один з них був пошкоджений у результаті обстрілу в Ялті [13; 20–22].

З метою посилення блокади Севастополя з моря, німецьке командування перекинуло у кримські порти Євпаторію і Ялту 19 торпедних, 30 сторожових і 8 протичовнових катерів, а також виділило спеціально підготовлену для дій проти кораблів авіаційну ескадру у складі 150 бомбардувальників [15]. Торпедні катери були спромож-

ні діяти на основних комунікаціях, що вели до СОРу. Це значно ускладнювало постачання Севастопольського гарнізону і вимагало залучення більшої частини швидкості кораблів Чорноморського флоту і полку транспортної авіації Ставки ВГК, а також підводних човнів.

Таким чином, у липні 1942 року під Севастополем не спостерігалося класичного співвідношення 3:1 між тими, що наступають і обороняються: німці мали майже вдвічі більше живої сили, майже однаковою була кількість артилерії і бронетехніки, а на морі панував Чорноморський флот. Вирішальне значення у цій ситуації мало понад 5-кратна кількісна і безперечна якісна перевага німецької авіації. Обложена фортеця прямо залежала від морських постачань, обсяг яких після розгрому Кримського фронту неухильно знижувався.

Приведені вище дані щодо кількості зосереджених на підступах до Севастополя сил 11-ї німецької армії свідчать про те, що третій штурм не був звичайною операцією. Як показали дослідження, концентрація німецько-фашистських військ у цьому районі складала близько 3% спільної чисельності німецьких військ на радянському фронті, на озброєнні якої знаходилося близько 5% всієї німецької артилерії і 80% надважкої артилерії (решта 20% знаходилися під Ленінградом), 17% всієї бойової авіації (або 40% бомбардувальної авіації на південному

крилі радянсько-німецького фронту). Слід врахувати, що фронт 11-ої армії під Севастополем складав 41 км., а спільна протяжність радянсько-німецького фронту на той момент – близько 5000 км. Якщо ж узяти співвідношення сил по німецькій групі армії «Південь» (близько 1000 км. фронту), то в 11-й армії вона зосередила під Севастополем 25% особового складу, 30% авіації, 11% артилерії.

Як показали розрахунки, аналогічні показники чисельності військ СОРу склали: Приморська армія і Чорноморський флот – 2% загальної чисельності радянських військ на фронті або 11% південного крила радянського фронту, 3% всієї артилерії Червоної Армії або 10% радянської артилерії на південному напрямі, 2,5% всієї радянської авіації або 10% авіації південного напрямі.

Таким чином, це співвідношення сил диктувала одна умова: загальний німецький наступ проти південного крила радянського фронту міг розпочатися тільки після взяття Севастополя. Коли в період з 12 по 30 травня 1942 року німецькими військами під Харковом були оточені три радянські армії, на радянському фронті протягом десяти днів утворився практично нічим не прикритий «пролом» шириною 150 км. Однак, група армій «Південь» не змогли скористатися слушним моментом, тому що її головна ударна сила (бомбардувальна авіація) діяла під Севастополем.

За рішенням Ставки ВГК, 3 липня 1942 року Севастополь був залишений радянськими військами. 4 липня 1942 р. розігрався останній акт севастопольської драми: після артилерійської підготовки на мис Херсонес увірвалися підтримані танками німецькі піхотинці, і почалося масове полонення живих захисників Севастополя, але бої тривали ще до 9-го, а місцями і до 12 липня.

Місто оборонялося 250 днів і ночей. Німцями було заявлено про захоплення 97 тисяч полонених, 631 несправних гармат і 26 танків. Власні втрати під час штурму

*Полонені радянські солдати.
Мис Херсонес, липень 1942 року*

міста склали 4337 осіб убитими, 1591 зниклими без вісти і 18183 пораненими [13]. Згідно з радянськими даними, втрати Приморської армії з 1 січня 1942 р. до взяття Севастополя склали 5139 осіб убитими, 62871 зниклими без вісти і 1108 осіб небойових втрат [1; 3; 9; 10; 12]. За даними післявоєнного звіту по обороні Севастополя, втрати пораненими з 21 травня до 3 липня склали 55289 осіб. Евакуйовано за той же період було 18734 осіб. У п'яти госпіталях, розташованих у штольнях Інкерману, Учебного загону, в Юхариній балці і на березі Південної бухти залишилися поранені, хворі і весь медперсонал. Таким чином, у місті перебувало понад 35 тисяч поранених [5; 8; 13; 14; 15; 19; 20].

Всього війська СОРу з 30 жовтня 1941 до 4 липня 1942 року втратили понад 200 тисяч солдатів і офіцерів, у тому числі 156 880 безповоротно [13; 15]. Чорноморський флот втратив у Севастополі від авіабомб і на мінах легкий крейсер «Червона Україна», 4 есмінці («Безупречный», «Быстрый», «Свободный», «Совершенный»), 2 підводні човни (С-32, ШЦ-214), низку малих бойових кораблів і катерів. Підводні човни А-1 і Д-6 висадили в Севастополі свої екіпажі. Крім того, загинули 4 великих транспортні (теплохід «Грузія» та інші) [11; 13].

Розсекречені архівні, у тому числі й німецькі, документи вимагають подальшого детально вивчення причин покинення у Севастополі десятків тисяч бійців і командирів Приморської армії та Чорноморського флоту. Залишаються суперечливими думки істориків про правильність дій командування СОРу в останні дні оборони. Питання, пов'язані з проведенням евакуації військ, що залишилися після третього штурму Севастополя, ще чекає об'єктивного історичного аналізу.

Досвід оборони Севастополя, підтвердивши необхідність єдності командування всіма спільно діючими силами, виявив доцільність організації оборонних районів, що очолювалися командуванням того роду сил,

який у цьому випадку був основою оборони і дозволяє стверджувати, що майстерно створена навіть засобами польової фортифікації та загородженнями система інженерного обладнання сухопутного фронту бази, а також доцільно організована вогнева система і високі моральні якості особового складу дозволяють розраховувати на тривалу стійкість її оборони проти переважаючих сил ворога. Підтвердженням цьому можуть служити наступні цифри: при підготовці до третього штурму Севастополя, супротивник скинув на його захисників і систему оборонних рубежів близько 45 тис. авіабомб вагою 100, 250 і 1000 кг і випустив до 126 тис. артилерійських снарядів крупних калібрів. На обраному напрямі головного удару він випустив до 1,5 т металу на кожен квадратний метр площі ділянки [13; 20; 22]. Природно, що такий вогневий вплив не міг виявитися безрезультатним. На оборонних рубежах за цей час було зруйновано багато дотів і дзотів, але все ж таки для подальшого подолання глибини оборони супротивникові знадобилося 25 днів.

Героїчна 250-денна оборона Севастополя мала величезне стратегічне і військово-політичне значення. З точки зору оперативної і стратегічної обстановки, на радянсько-німецькому фронті втрата Севастополя означала ліквідацію величезного радянського плацдарму в Криму. Цей плацдарм протягом довгого часу приковував до себе великі сили військ супротивника, які тепер могли бути ним кинуті у будь-яку точку фронту. Запекла оборона Севастополя не дозволяла німцям почати запланований ще у квітні наступ на Волгу і Кавказ [1; 3; 9; 10; 12; 13; 20; 21].

Якби Севастополь не оборонявся аж до липня, а був залишений у січні або навіть у березні 1942 р., все артилерійське угруповання було б переправлене під Ленінград. Як, власне, і 11-а армія, яку планували задіяти для вирішального штурму Ленінграда. За оцінками вітчизняних істориків, цих сил, які призначалися групі армій «Північ»,

якраз повинно було вистачити, щоб забезпечити гарантоване захоплення міста на Неві у будь-який з місяців весни-літа 1942 року. Втрата ж Ленінграда, у свою чергу, окрім

повної загибелі Балтійського флоту, призводила ще і до цілком непередбачуваних ускладнень на всьому фронті від Мурманська до Москви – аж до втрати цих міст.

ДЖЕРЕЛА

1. Басов В. И. Флот в Великой Отечественной войне 1941 –1945 (Опыт оперативно-стратегического применения). – М. : Наука, 1980. – 304 с. – Книга на сайті <http://www.biografia.ru/cgi-bin/quotes.pl?oaction=show&name=material64>.
2. Бегинин О. Восточный фронт: оборона Севастополя, 1942 год. – Матеріал на сайті: <http://www.weltkrieg.ru/battles/115-1942.html>.
3. Боевой путь советского Военно-морского флота / В. И. Ачкасов, А. В. Басов и др.; Предисл. З. Горшкова. – 3-е изд., доп. – М. : Воениздат, 1974. – 592 с.
4. Борьба за Севастополь. 1941-1942 гг. Дополнения к докладным запискам об иностранных укреплениях Инспектора инженерных и крепостных войск Вермахта от 1 апреля 1943 г. – М. : Фонд развития экономических и гуманитарных связей «Москва-Крым», 2004. – 152 с.
5. Бешанов В. 1942 – «учебный». – М. : Вече, 2007. - 584 с.
6. Ванеев Г. Черноморцы в Великой Отечественной войне. – М. : Воениздат, 1978. – 382 с.
7. Вьюненко Н. П. Черноморский флот в Великой Отечественной войне. – М. : Воениздат, 1957. – 368 с.
8. Гриф секретности снят. – М. : Воениздат, 1993, 484 с.
9. Действия флота на Черноморском театре боевых действий. – Матеріал на сайті: <http://ww2.kulichki.ru/flotkrim.htm>.
10. Действия советского Военно-Морского флота. – Матеріал на сайті: <http://www.scribu.com/8/21253255762.php>.
11. Зорич А. Оборона Севастополя. 1942 год. – Матеріал на сайті: <http://zapravdu.ru/forum/viewtopic.php?p=6982>
12. Краснознаменный Черноморский флот. – М. : Воениздат, 1979. – 312 с.
13. Исаев А. Краткий курс истории Великой Отечественной войны. Наступление маршала Шапошникова. – М. : Яуза, Эксмо, 2005. – 384 с.
14. Лиддел-Гарт Б. Вторая Мировая война. – М. : Воениздат, 1976. – 680 с.
15. Манюшин И. С. Героическая трагедия. Про последние дни обороны Севастополя 29 июня – 12 июля 1942 р. Военно-историческое исследование. – Севастополь, 2001. – 244 с.
16. Моргунов П. А. Героический Севастополь. – М. : Наука, 1979. – 324 с.
17. Платонов А. В. Борьба за господство на Черном море. – М. : Вече, 2010. – 464 с.
18. Смирнов А. Боевая работа советской и немецкой авиации в Великой Отечественной войне. – М. : Транзиткнига, 2006. – 576 с.
19. Типпельскирх К. История Второй Мировой войны. – М. : Иноземная литература, 1956. – 608с.
20. Широкопад А. В. Черноморский флот в трех войнах и в трех революциях. – М. : Охранник, 2007. – 566 с.
21. Широкопад А. В. Спор о русском море. – М. : АСТ-Москва, 2010. – 448 с.
22. Широкопад А. В. Время больших пушек. Борьба за Ленинград и Севастополь. – М. : АСТ-Москва, 2009. – 610 с.